

Емін Наджафлі,

*кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін;*

 <https://orcid.org/0000-0003-2551-5871>,

e-mail: Nadgafly@ukr.net

ДОКТРИНАЛЬНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ДИГІТАЛІЗАЦІЇ ЯК ЗАГАЛЬНОПРАВОВОГО ФЕНОМЕНА

У статті продемонстровано доктринальні інтерпретації дигіталізації як загальноправового феномена. Акцентовано увагу на тому, що аналіз змісту наукових публікацій у сфері дигіталізації суспільних відносин свідчить, що пріоритет поки що надається вузькоспеціальним питанням, які досліджуються в межах переважно галузевих правових наук, насамперед конституційного, судового, адміністративного та цивільного права. Зазначено, що у правовому вимірі поруч із традиційним правом, що стрімко цифровізується, виникає й феномен цифрового права.

Ключові слова: державне управління, дигіталізація, електронна держава, правове регулювання, соціотехнологічна реальність.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Теоретичне осмислення закономірностей, проявів і трендів дигіталізації часто на рівні експертного середовища та державного управління опиняється відірваним від ретельного наукового прогнозування наслідків відповідних процесів, від адекватного розуміння й усвідомлення їх соціальної «ціни», ризиків і небезпек, а так само і специфіки прояву в різних соціально-економічних укладах, які вона сама спроможна «ранжувати» по-новому.

Парадоксальність ситуації, що складається довкола дигіталізації в сучасній Україні, виявляється, на наш погляд, в тому, що в державі, починаючи з 2019 року, фактично оголошено курс на прискорення дигіталізації разом із побудовою атрибутів електронної держави¹. Водночас як на науковому, так і на державному рівні мало переймаються глибинним розумінням суті задекларованого курсу розвитку

¹ Володимир Зеленський підтримує стратегію цифрової трансформації України на наступні роки // Президент України : офіц. сайт. 18.02.2021. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-pidtrimuye-strategiyu-cifrovoyi-transfor-66605> (дата звернення: 10.08.2023).

держави та, не спираючись на надійні науково-теоретичні підвалини розуміння сутності цих процесів, їх проявів і складнощів впровадження в конкретно-історичних умовах, часто ігнорують національну специфіку або суто механічно підходять до імплантації тієї чи іншої моделі дигіталізації, вважаючи її своєрідною «чарівною паличкою» для вирішення ледь не всіх економічних проблем і модернізації державного управління. Нехтування такою закономірністю призводить лише до збільшення кількості системних помилок і зумовлює функціональні «збої» (дисфункцію) в механізмах державного управління, що має вкрай негативні наслідки в умовах незавершених структурних реформ у різних сферах суспільного та державного життя, девальвує соціальний і правовий характер держави. При цьому основне питання, на наш погляд, полягає, найімовірніше, у з'ясуванні тих викликів для суспільного розвитку, державного управління та сфери реалізації прав людини, що їх породила або загострила дигіталізація в найближчій перспективі, у виявленні ступеня їх критичності й загрозовості правам людини, суспільства, національній безпеці та збереженню державності в Україні.

У зв'язку з такими викликами цифрової реальності очевидною стає необхідність переосмислення ролі й призначення права, пошук його соціально-регулятивних резервів та адаптивних здатностей. Утім, як відомо, досі чинне правове регулювання в цій сфері перебуває на стадії формування та існує достатньо законодавчих проблем, які не лише лежать у площині інформаційного права, а й стосуються інших галузей права [1, с. 130].

Стан дослідження проблеми

Дигіталізація як ключове суспільне та правове явище сучасності порівняно нещодавно стало розглядатися вітчизняною правовою наукою (Т. Бачинський, О. Вінник, О. Кохановська, Р. Стефанчук, Є. Харитонов, О. Харитонova, О. Яворська та ін.). Як свідчить аналіз змісту дисертаційних досліджень у сфері дигіталізації суспільних відносин, пріоритет у цій сфері поки що надається вузькоспеціальним питанням, що досліджуються в межах переважно галузевих правових наук, насамперед конституційного, судового, адміністративного та цивільного права. Якщо проаналізувати наявний масив публікацій із цього приводу, то йдеться передусім про ще одне адміністрування (адміністративно-правові аспекти регулювання певної сфери, у цьому разі застосування технологій) або про вирішення конкретних прецедентів (характерно для цивільно-правової науки) [2, с. 30]. Проте проведене на рівні цих розробок дослідження дигіталізації зазвичай позбавлене комплексного характеру, оскільки відповідні питання аналізуються без з'ясування її концептуальної основи, без глибокого дослідження її правового змісту та особливостей як базового

явища й процесу, в межах якого реалізуються ті чи інші правові норми, властиві українському праву на сучасному етапі його розвитку.

Поширеними є також наукові праці з прогнозування розвитку електронних правових систем, машинної освіти та методу процедурної генерації крізь призму права [3].

Так, у нашій роботі запропоновані принципово нові підходи щодо вдосконалення тих чи інших правових регуляторів, переорієнтації законодавства на регулювання суспільних відносин у галузі дигіталізації з урахуванням стрімкого розвитку відповідних процесів, що охоплюють дигіталізацію як внутрішньо закономірний, об'єктивний, складний, багатофакторний і тривалий процес, що розгортається, реалізується, провадиться під впливом численних об'єктивних і суб'єктивних, постійних і тимчасових, екзогенних та ендегенних, правових та позаправових факторів, які слід аналізувати й ураховувати. Це приводить до такого структурування узвичаєної правової реальності, що значно змінює фокус загальноконцептуального бачення дигіталізації, по-новому окреслюючи її стандарти, еталони й принципи, замінюючи деякі інститути правового регулювання цілих блоків суспільних відносин, спричиняючи такі структурні й функціональні зміни в організації державної влади, сенс та значення яких неможливо з'ясувати без застосування нових доктринальних підходів, які б тісно ув'язували концепт електронної держави та електронного урядування із базовим, відправним, «матричним» для них феноменом дигіталізації суспільних відносин і системи органів державної влади.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є з'ясування правового змісту явища дигіталізації (суспільних відносин) шляхом проведення теоретико-правового аналізу цього феномена в контексті доктрини юридикації суспільних відносин. *Завдання* наукового дослідження передбачають: аналіз запропонованих у вітчизняній правовій науці підходів щодо вдосконалення тих чи інших правових регуляторів, переорієнтації законодавства на регулювання суспільних відносин у галузі дигіталізації; встановлення особливостей феномена дигіталізації у правовому вимірі.

Наукова новизна дослідження

Здійснено комплексний аналіз доктринальних інтерпретацій дигіталізації як загальноправового феномена, з урахуванням чого визначено, що пріоритет у цій сфері надається вузькоспеціальним питанням, що досліджуються в межах переважно галузевих правових наук, передусім конституційного, судового, адміністративного та цивільного права. Тим часом у правовому вимірі поруч із традиційним правом, що стрімко цифровізується, виникає і феномен цифрового права.

Виклад основного матеріалу

Одним із серйозних викликів є правова інтерпретація сутності й змісту дигіталізації у зв'язку із її трансформативним впливом на систему суспільних відносин: з одного боку, право зазнає впливу дигіталізації як сфера «докладання» її зусиль, а з другого – право саме змушене «реагувати» на дигіталізацію як на об'єктивний процес, що має цілком певні форми, механізми, технологію та наслідки. Насамперед нова технологічна (чи, точніше, соціотехнологічна) реальність, яка виникає внаслідок дигіталізації (включно із цифровою економікою та електронною державою, цифровими правами людини й необхідністю їх додаткового захисту, феноменами кіберзлочинності й віртуалізації правопорушень), окреслює системні виклики для права як універсального соціального регулятора. Найпершим з них є принципове питання про саму здатність права упорядкувати нові суспільні реалії, усувати соціальні дисфункції та патології, що стрімко народжуються на «темній стороні» дигіталізації (феномен кіберзлочинності [4] тощо), а також стимулювати розвиток дигіталізації в соціально прийнятному річизці, не призводячи до формування новітніх електронних диктатур і звуження прав людини, їхнього вихолощення й деградації механізмів їхньої реалізації.

Між тим сучасне правове мислення є доволі консервативним феноменом і ґрунтується здебільшого на домінуючому регулятивно-охоронному типі правосвідомості, наслідком чого є стагнація рівня правового опанування процесом дигіталізації, його адекватної оцінки у правовому вимірі, зниження рівня відчуття суб'єктивної залученості до соціальних, політичних і правових процесів, що супроводжують цю дигіталізацію чи стають її результатами.

Як засвідчує історія розвитку правового регулювання, охоплення ним нових об'єктів регулювання, охорони та захисту є доволі складним та динамічним процесом. Розгортання сфери, що підпадає під правове регулювання, нагадує еволюцію Всесвіту, який невпинно розширяється. Таке розширення, утім, не є суто механічним процесом накопичення кількісних змін і їх «приростанням»: мірою ускладнення структури суспільних відносин і соціальних зв'язків, трансформації суб'єктів права, розширення їх кола та збільшення можливостей їх впливу на правову систему в цілому і сферу правового регулювання зокрема. Сфера правового регулювання має виразний антропоцентричний характер, що відображає соціоантропний характер самого права як суто людського феномена. Це вказує на неможливість адекватної оцінки процесів дигіталізації з ігноруванням закономірностей юридизації суспільних відносин як охоплення регулятивним впливом права нових соціальних сфер, структур і практик.

Натомість на практиці формування нових правових моделей дигіталізації суспільних відносин у цілому та державного управління зокрема відбувається поза опрацьованою теоретико-правовою наукою доктриною юридизації суспільних відносин. Такий підхід засадничо суперечить наявним суспільним потребам, призводить до управлінського і правотворчого хаосу та відсутності розмежування дійсно об'єктивних потреб правового регулювання нових відносин від кон'юнктурних управлінських рішень, які лише вибірково стимулюють регулятивний вплив права на дигіталізацію. Він же не дає змоги забезпечити своєчасне й ефективне правове регулювання відповідного масиву суспільних відносин, що стрімко народжуються та суттєво трансформують узвичаєний уклад життя суспільства, політико-правовий та ціннісний «образ» держави, її інституційні й функціональні підвалини, а також спосіб життя кожного громадянина, враховуючи комплекс його особистих прав, що реалізуються в суспільному житті цифрової доби.

Вказані міркування свідчать про необхідність проведення фундаментального наукового (передусім теоретико-правового) аналізу феномена дигіталізації крізь призму доктрини юридизації відповідного масиву суспільних відносин.

Різноманітні наукові інтерпретації дигіталізації як загальноправового феномена характеризуються вихідним характером та яскраво відображають неоднорідність розуміння цієї правової категорії. Практично вся палітра репрезентованих у теоретико-правовій науці поглядів мають гостро дискусійний характер, адже доволі часто наукові гіпотези не ґрунтуються на всебічному осмисленні філософських, соціологічних, політичних та інших вимірів цього надскладного феномена. Унаслідок цього об'єктивно постає питання формування комплексного міждисциплінарного підходу, завдяки якому в межах загальнотеоретичної юриспруденції було б вироблено цілісне вчення про правовий зміст і призначення дигіталізації.

Як відомо, поява терміна «дигіталізація», або ж «цифровізація», зазвичай пов'язується з фундаментальною та багато в чому «піонерською» науковою працею американського вченого з Массачусетського університету Н. Негропonte «Життя в цифровому світі» (1995), в якій він зробив спробу описати особливості новопосталого цифрового світу. Надалі в сучасній науці погляди Н. Негропonte були розвинуті й поглиблені та сформульовано доволі переконливе бачення дигіталізації як одного з ключових трендів майбутнього, який присутній вже зараз. Так, відповідно до найузагальненіших футуристичних сценаріїв сучасний світ – звісно у різних країнах із різною швидкістю, різними темпами – очікує суцільна дигіталізація практично всіх боків

життя суспільства. При цьому і держава з її інститутами змушена буде переходити до нової системи комунікацій із суспільством, що засновуватиметься на інформаційно-комунікаційних технологіях, які мають незабаром замінити узвичаєні традиціоналістські бюрократичні практики управління.

Зазначена трансформація не може не позначитися на фундаментальних змінах права, яке має відповідати сучасним соціальним реаліям, чутливо вловлювати їх і реагувати на нові соціальні виклики наявними або новими, віднайденими ресурсами, інструментами й можливостями. Водночас право, як відомо, лише відображає соціальну реальність, хоча часом і активно впливає на її зміни. Тому для того, щоб збагнути місце права в осмисленні феномена дигіталізації та в опосередкуванні цифрових процесів, явищ і відносин правовими регуляторами, слід спершу звернутися до аналізу співвідношення різних ракурсів пізнання цифрової реальності, що їх демонструє сучасна наука.

Феномен дигіталізації по-різному осмислюється в сучасному суспільстві. Натепер щонайчастіше застосовується так зване вузьке та широке розуміння дигіталізації. У першому значенні під нею розуміють перетворення інформації на цифрову форму. Як закономірний результат інформатизації та комп'ютеризації дигіталізація стає ніби наступним етапом розвитку новітнього технологічного укладу.

Загалом можна констатувати, що поки що важко передбачуваним є комплекс суспільних відносин, яких уже торкнувся або торкнеться цей процес. Водночас швидко змінювані умови формування та самого змісту нових суспільних відносин спонукають суспільство віднаходити регулятивні ресурси для їх упорядкування. Поява нових суб'єктів таких відносин або суттєва деформація суб'єктного складу наявних цифрових відносин засвідчує необхідність упорядкування міжсуб'єктної взаємодії та статусної визначеності.

Участь держави в процесах дигіталізації, що дедалі розширюється та диверсифікується, надає їм характеру цілеспрямованого управлінського процесу, який, безумовно, передбачає високий певний рівень урегульованості та упорядкованості.

Всі означені мотиви зумовлюють юридичний вимір дигіталізації, що спонукає розглянути такий процес крізь призму доктрини юридизації, визначивши найбільш придатні для застосування її елементи, окресливши межі такої юридизації та способи регулятивної взаємодії цифрового права з іншими соціальними регуляторами в упорядкуванні, регулюванні, охороні та захистові відносин, що мають характер цифрових. Не заперечуючи проти юридизації цифрових відносин, ми маємо усвідомлювати, що і юридизація зазнає зворотного впливу з боку цифровізації і тому сама стає суттєво іншою в цифровому суспільстві.

Висновки

Підсумовуючи вищевикладені міркування, маємо констатувати, що нова технологічна (чи, точніше, соціотехнологічна) реальність, яка виникає внаслідок дигіталізації (включно із цифровою економікою та електронною державою, цифровими правами людини й необхідністю їх додаткового захисту, феноменами кіберзлочинності й віртуалізації правопорушень), окреслює системні виклики для права як універсального соціального регулятора. Найпершим із них є принципове питання про саму здатність права упорядкувати нові суспільні реалії, усувати соціальні дисфункції та патології, що стрімко народжуються на «темній стороні» дигіталізації, а також стимулювати розвиток дигіталізації в соціально прийнятному річизці, не призводячи до формування новітніх електронних диктатур та звуження прав людини, їхнього вихолощення й деградації механізмів їхньої реалізації.

Феномен дигіталізації по-різному осмислюється в сучасному суспільстві. Він здебільшого оцінюється у філософському ракурсі як новий формат усєї соціальної реальності, перетвореної завдяки широкому застосуванню штучного інтелекту, та фактор, що зумовлює трансформацію людської свідомості; у соціологічному – як нове структурування соціального світу, ієрархії соціальних зв'язків і взаємодій; в економічному – як такий напрям змін, що трансформує економічні відносини та призводить до появи цифрової економіки, яка ґрунтується на цифрових ресурсах і тісно пов'язана з виробництвом, обміном та споживанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій; у політичному вимірі як новий тренд розвитку політичних відносин, у системі яких виникають, поширюються та поступово починають домінувати політичні інститути, що існують в умовах цифрових платформ (електронна демократія, електронне управління, електронне голосування та ін.); у правовому вимірі, де разом із традиційним правом, що стрімко цифровізується (переміщається у віртуальний простір із паперових носіїв), виникає й феномен цифрового права – міжгалузевого утворення, яке опосередковує суспільні відносини, які відбуваються у віртуальному просторі (від обігу криптовалюти до надання адміністративних послуг).

На практиці формування нових правових моделей дигіталізації суспільних відносин у цілому та державного управління зокрема відбувається поза опрацьованою теоретико-правовою наукою доктринальною юридизації суспільних відносин. Такий підхід засадничо суперечить наявним суспільним потребам, призводить до управлінського та правотворчого хаосу і відсутності розмежування дійсно об'єктивних потреб правового регулювання нових відносин від кон'юнктурних управлінських рішень, які лише вибірково стимулюють регулятивний вплив права на дигіталізацію. Він же не дає змоги забезпечити

своєчасне й ефективне правове регулювання відповідного масиву суспільних відносин, що стрімко народжуються та суттєво трансформують узвичаєний уклад життя суспільства, політико-правовий та ціннісний «образ» держави, її інституційні й функціональні підвалини, а також спосіб життя кожного громадянина, враховуючи комплекс його особистих прав, що реалізуються в суспільному житті цієї доби.

Список бібліографічних посилань: 1. Костенко О. В. Напрями розвитку права у сфері інтернет речей (IoT) та штучного інтелекту. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 3. С. 130–136. DOI: <https://doi.org/10.15421/392161>. 2. Доронін І. М. Цифровий розвиток та національна безпека у контексті правових проблем. *Інформація і право*. 2019. № 1. С. 29–36. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.1\(28\).221305](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.1(28).221305). 3. Germain C. M. Digitizing the World's Laws. *Cornell Law Faculty Working Papers*. 2010. No. 72. URL: https://scholarship.law.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1075&context=clsops_papers (дата звернення: 10.08.2023). 4. Кравцова М. О. Кіберзлочинність: кримінологічна характеристика та запобігання органами внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2016. 16 с.

Надійшла до редакції 19.08.2023

Прийнята до опублікування 21.09.2023

Najafli E. Doctrinal interpretations of digitalisation as a general legal phenomenon

The article demonstrates the doctrinal interpretations of digitalisation as a general legal phenomenon. The emphasis is placed on the fact that the analysis of the content of scientific publications in the field of digitalisation of social relations indicates that priority in this area is still given to highly specialised issues which are studied mainly within the framework of branch legal sciences, primarily constitutional, judicial, administrative and civil law. Therefore, the study of digitalisation usually lacks a comprehensive nature, since the relevant issues are analysed without clarifying the conceptual basis of digitalisation. The approaches proposed in the national legal science to improve certain legal regulators and reorient legislation to regulate social relations in the field of digitalisation often fall behind the rapid development of the relevant processes.

It is indicated that along with traditional law which is rapidly being digitised (moving into the virtual space from paper carriers), the phenomenon of digital law is emerging which is an intersectoral formation mediating social relations which take place in the virtual space (from cryptocurrency circulation to the provision of administrative services).

Furthermore, emphasis is placed on the fact that in practice, the formation of new legal models of digitalisation of public relations in general and public administration in particular takes place outside the doctrine of social relations legalisation which has been developed by theoretical and legal science. Such an approach fundamentally contradicts the existing social

needs, leads to managerial and law-making chaos and the lack of distinction between the truly objective needs for legal regulation of new relations and opportunistic managerial decisions which only selectively stimulate the regulatory impact of law on digitalisation. It also fails to ensure timely and effective legal regulation of the relevant range of rapidly emerging social relations that significantly transform the conventional way of life of society, the political, legal and value “image” of the state, its institutional and functional foundations, as well as the lifestyle of each citizen, including the set of his or her personal rights exercised in the public life of the digital age.

Key words: public administration, digitalisation, electronic state, legal regulation, socio-technological reality.

